

ПРАИСТОРИЈСКИ СЛОЈ ПЕТРОВЕ ЦРКВЕ КОД НОВОГ ПАЗАРА

Приликом архитектонско-конзерваторских радова 1957. године, дошло је до значајног и великог налаза златних, сребрних, ћилибарских, керамичких и бронзаних предмета.¹ Овај налаз је указао на дубљу старост културних слојева платоа изнад ушћа реке Дежеве у Рашку, где се налази Петрова црква. У току првих сумарних анализа налаза претпоставило се да је реч о врло богатом и великом депоу из халштатског периода и да је припадао непознатом илирском кнезу. Резултати првих сондирања из 1957. године, поред нађених предмета указивали су на појаву одређене камене конструкције, која онда није била довољно испитана. За решавање свих проблема који су отворени тим налазом било је потребно извршити систематско ископавање целог платоа. Ископавања су обављена у више кампања, и то 1957. 1958. 1960. 1961 и 1962. године.²

Конфигурација терена — плато изнад ушћа Дежеве у Рашку, са својим изолованим положајем давала је могућност претпоставци да је први архитектонски објект Петрове цркве био постављен изнад већег тумула. Полазећи од те претпоставке да је на овом месту постојао тумул, метод археолошких ископавања био је прилагођен начину ископавања хумки. Постављен је координатни систем правца исток-запад, север-југ, са контролним профилом од 1 м, и тако цео плато подељен на четири сегмента. Треба указати на чињеницу да данашња црквена грађевина лежи преко централног дела тумула, те да је ток ископавања морао бити усклађен са архитектонско-статичким у-

словима објекта, који по својој вредности заузима видно место међу најзначајнијим споменицима културе. Водећи рачуна о одређеним условима под којима су вршена ископавања, места и димензије сонди били су подређени бризи за очување грађевине.

Несумњиво је да се у оваквом случају сав простор за који се претпостављало да припада тумулу није могао детаљно испитати. Остале су не испитане површине како споља ван црквене грађевине, тако и у унутрашњости исте, и то тамо где су лежали темељи спољних зидова, или где су лежали пиластри и ступци носачи лукова, сводова и кубета. И поред овако неуобичајеног метода ископавања платоа Петрове цркве, ситуација културних слојева је сагледана у целини. За детаљно упознавање стратиграфије целог налазишта јавља се још једна тешкоћа. Врло интензивна градња, преправке и дозиђивања цркве, као и интензивно коришћење простора око ње за некрополу, знатно су пореметили и оштетили старије слојеве. Све ове компоненте присутне су и при утврђивању облика, димензија и конструкције најстаријег слоја (план 1).

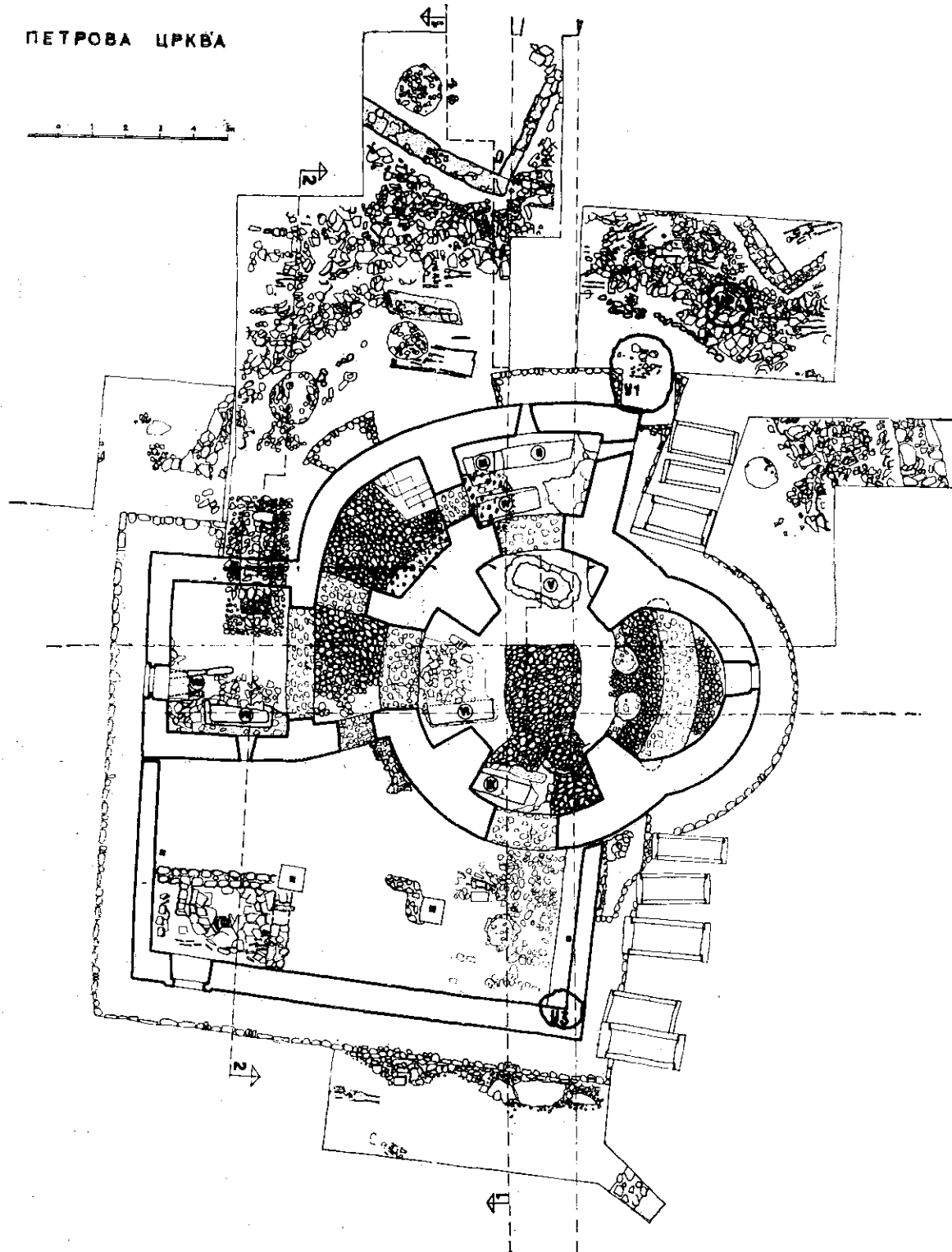
На основу утврђених елемената смењивање културних слојева локалитета Петрове цркве иду следећим редом:

1. Први најмлађи слој је растресита. земља измешана са великом количином шута, чија дебљина због пада терена на ивицама платоа варира, а ван црквене грађевине износи од 3,10 до 5,40 м. На простору цркве, у горњем нивоу, овај слој је ограничен каменим плочама пода, а дебљина му је око 2,60 м. Слој је карактеристичан по великом броју средњовековних гробова и зиданих гробница, упокованих у дужем временском раздобљу³ (план 2).

¹ Архитектонско-конзерваторским радовима руководио је арх. Јован Нешковић, тада конзерватор Републичког завода за заштиту споменика културе. Овом приликом му се захваљујем на документацији о гробном прилогу који ми је уступио за обраду.

² Радове из 1957. и 1958. године у оквиру архитектонско-конзерваторских захвата финансирао је Републички завод за заштиту споменика културе. Радове из времена 1960, 1961, и 1962. године финансирао је Народни музеј у Београду, где је депонован сав ископани материјал.

³ М. Торковић-Љубинковић, Архијерејско Одејаније непознатог рашког митрополита, Зборник радова Народного музеја у Београду, МСМЛXIV, стр. 289—307; исти писац, Студенички мајстори каменоресци и њихови споменици око Петрове цркве код Новог Пазара, Зборник радова Народного музеја у Београду, МСМЛXVII, страна 317—329.

1. Основа локалитета

1. Plan de l'emplacement

2. Други слој чини компактна смеђа земља у којој се поред камене конструкције хумке II спорадично налазе и фрагменти праисторијске керамике као и ситни комади црвено испечене земље. Дебљина овога слоја је различита из два разлога. Први би био то што је на много места оштећен, а понегде сасвим уништен ранијим укупаванјима темеља грађевине, гробова или млађих јама. Други разлог би био што слој припада конструкцији хумки те је при настипању у простору обима најтањи, док је према средишту све дебљи. Његова најмања дебљина је 0,15 м, а највећа 1,90 м. Посебна је ситуација на простору центра хумке, где заједно са каменом купом достиже дебљину од 3,30 м.

3. Испод другог слоја јавља се здравица геолошке терасасте структуре. На основу стратиграфске ситуације, праисторијски слој, односно најстарији слој локалитета чини слој смеђе компактне земље у којем је извршено подизање две хумке; хумка I и хумка II. Хумке су изграђене у дужем временском распону, што нам доказују налази из обе хумке. Задржавајући се на старијој конструкцији може се закључити да је првобитна хумка била насута земљом, а у основи ојачана прстеном од једног реда великог камења, пречника од приближно 45 м (план 1).

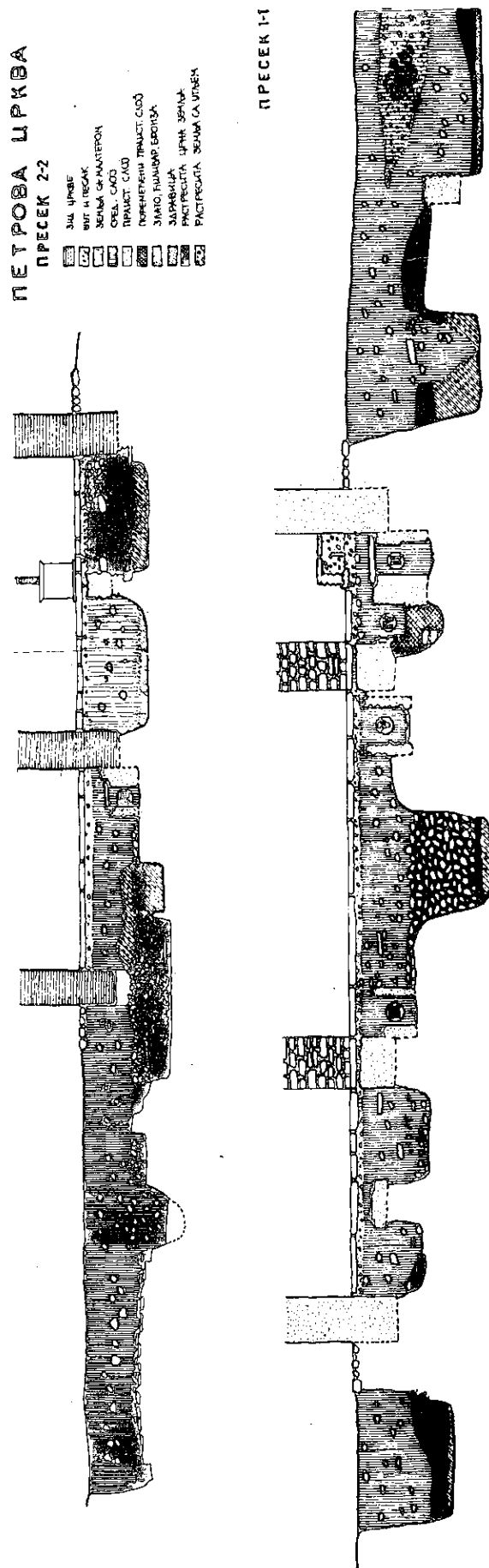
Поменути камени прстен установљен је на северној страни хумке. Њена висина је до те мере оштећена, да се не може ни претпоставити.

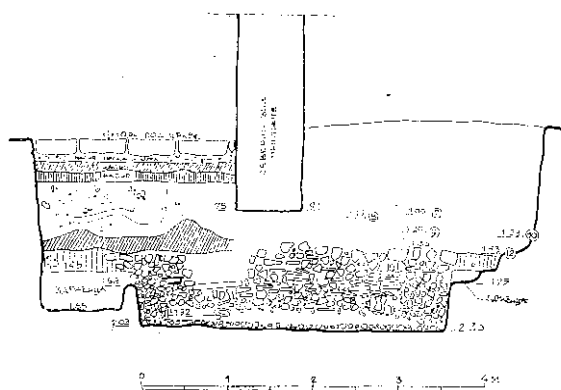
Налази урни 1 и 3 припадају хумци I. Урна 1 је лежала на североисточној страни у непосредној близини каменог прстена, а урна 3 на југоисточном делу хумке. Периферни положај обе урне наводи на претпоставку да је хумка морала имати и централну гробницу, али она није установљена из наведених статичких разлога објекта који се налази изнад хумке I. Ову претпоставку о месту централног гроба поткрепљује и податак да средиште хумке одговара поткуполном простору цркве и протеже се према старијој олтарској прегради, а купасти облик централне конструкције хумке II је најизражајнији на овом месту, и достиже висину од око 3 м.

Налази урни 1 и 3 су елементи који несумњиво допуштају прецизну датацију времена када је хумка I коришћена.

Урна 1. Урна је лежала на спољној североисточној страни непосредно уз темеље

2. Подужни профил (пресек 1—1); Попречни профил (пресек 2—2)
 2. Profil longitudinal (coupe 1—1); Profil transversal (coupe 2—2)

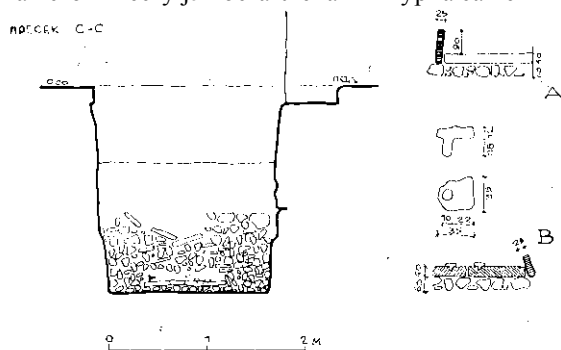

3. Подужни профил кроз гробни прилог

3. Profil longitudinal avec celui des objets funéraires déposés

СИ угла галерије црквене грађевине. У слоју смеђе земље била је постављена урна биконичног облика, ограђена већим речним каменом, покривена зделом као поклопцем, са четири мања суда као прилогом (табл. I, сл. 3, 4; табл. II, сл. 1, 4). Урна и прилози су лежали на простору нешто тамније земље у којој је било доста угљенисаног дрвета и комада испеченог лепа. На фрагментима лепа, који су били од пречишћене земље, без плевне као арматуре, налазили су се отисци од дебелог прућа (табл. VII, сл. 9, 10). Налази лепа, угљенисаног дрвета, полунагорелих костију мањих животиња, упућују на закључак да је на каменом ограђеном простору првобитно формирана ломача. На горњем нивоу ломаче вероватно је од влажне земље начињено лежиште за умрлог. На овај начин би једино могла да се протумачи појава комада лепа са отисцима прућа, јер остали налази нису дали никакве елементе за претпоставку да је слој смеђе земље припадао неком краткотрајном насељу. После ритуала спаљивања на истом месту је постављена урна са пе-

4. Попречни профил кроз гробни прилог, са детаљима сандука и гвоздених окова

4. Profil transversale avec les objets funéraires; détails de la bière et des ferrures

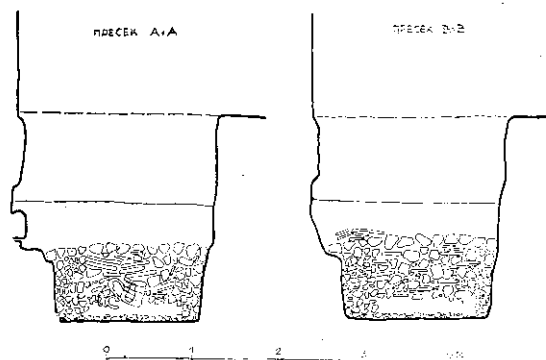
пелом спаљеног, као и прилози уз гроб. Ранији поменути разлог оштећења старијих налаза и овде је присутан. При градњи млађе хумке или копању темеља црквене грађевине делимично је оштећен овај гроб.

Нађени фрагменти урне нису довољни за потпуно утврђивање облика суда. На основу очуваних делова може се закључити да је то биконична анфора са благим прелазом из конуса у конус. На горњем конусу налазе се вертикалне широке канелуре по целом обиму суда. На самом прелазу из конуса у конус видљив је корен тракасте дршке која је вероватно спајала раме са трбухом суда. Суд је направљен од пречишћене земље, са обе површине глачане, уједначено печене, боје светлосмеђе (табл. I, сл. 3).

За поклопац је употребљена биконична здела, равног дна са кратким горњим конусом и ободом повијеним унутра. На ободу зделе налазе се снопови косих канелура, који чине наизменичне троуглове. Прелаз из конуса у конус украшен је језичастом дршком преко које са обода прелазе канелуре. Суд је рађен од пречишћене земље, глачане обе површине, светле окер боје, са мрљама од неуједначене температуре (табл. I, сл. 4).

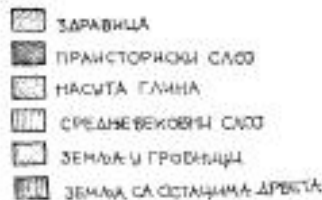
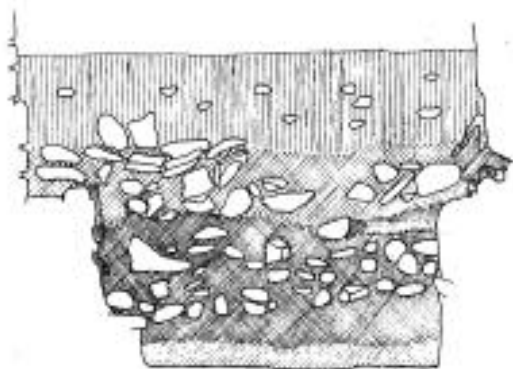
Прилог уз гроб чине четири суда: већи биконични суд са једном дршком, облог прелазом из конуса у конус, са наглашеним раменом и вишим вратом, који се у горњем делу благо повија на спољну страну. Врат суда је косо извучен са благо заобљеним ивицама обода. На најистуренијем делу трбуха налази се брадавичасти украс постављен испод косо засеченог врата. Тракаста дршка спаја обод и раме. Суд је прављен од пречишћене земље, са ситним зрнцима песка, благо глачане површине, боје светлосиве, уједначено печен (табл. II, сл. 4).

Мањи суд има луковичаст доњи део, наглашено раме, виши врат и косо засечен

5. Попречни пресек кроз гробни прилог

5. Coupe transversale avec celle des objets funéraires

6. Профил кроз слој изнад ломаче и гроба

6. Profil de la couche (au-dessus du bûcher et du tumul

благо заобљен обод. Тракаста дршка спаја ободи раме. На рамену и трбуху налазе се шире, благо наглашене вертикалне канелуре. Суд је рађен од пречишћене земље, глачан са обе површине, боје тамносиве и уједначено печен (табл. II сл. 1).

Овом гробном прилогу припада мањи биконични суд са оштрим прелазом из конуса у конус, нижим цилиндричним вратом, обода благо заобљеног и равног дна. Суд је рађен од полупречишћене земље, са ситним песком, дебелих зидова, боје светлосиве, уједначено печен (табл. II, сл. 2).

Четврти суд је облика веће шоље са дршком која прелази преко обода и спаја се са најистуренијим делом рамена. На рамену се налазе вертикалне шире канелуре по целом обиму. Испод корена дршке канелуре су хоризонтално постављене. Суд је рађен од пречишћене земље са глачаним површинама, боје светлосиве и са траговима од неуједначене температуре приликом печења (табл. II, сл. 3).

Урна 3. Урна је лежала у слоју смеђе земље на југоисточној страни хумке испод југоисточног угла темеља јужног дозиданог дела цркве. Простор око урне био је ограђен већим речним камењем. У слоју земље, око фрагмената урне, установљено је нешто угљенисаног дрвета, полу изгорелих костију и црвено испечене земље (план 1). При уповавању темеља дозиданог дела цркве морало је доћи до оштећења једног дела слоја смеђе земље, а самим тим до уништења дела урне, тако да нису нађени сви фрагменти. На основу преосталих фрагмената извршена је делимична реконструкција облика суда и његовог поклопаца.

То је биконична анфора са наглашеним прелазом из конуса у конус и тракастом дршком која спаја раме са вратом. Суд је рађен од пречишћене земље са ситним песком, сумарно глачане површине, светлосмеђе боје са мрљама од неуједначеног печења (табл. I, сл. 1).

Као поклопац употребљена је конична здела већих димензија, са равно засеченим ободом, који је наизменично украшаван за резима нокта. Суд је рађен од полупречишћене земље са већом количином песка. На обема површинама јасно се виде трагови моделовања облика неком алатком. На светлосмеђој боји зида суда запајају се трагови од неуједначеног печења (табл. I, сл. 2).

Урна 2. Ова урна издваја се по свом положају налаза и не може да се повеже са старијом хумком. Она је нађена ван каменог прстена хумке I, и била је од њега удаљена на око 3 м према северу. Њени фрагменти су лежали испод каменог венца хумке II. И поред овога она је временски ближа налазима из хумке I, јер је лежала у слоју смеђе земље, а испод млађе конструкције (план 1). Може се претпоставити да је њено уповавање извршено нешто касније, у време када је првобитни облик хумке I већ био деформисан, а њена се северна страна сјединила са природним падом терена. Градња млађе конструкције хумке II ни овде није поштедела старије налазе, тако да сви фрагменти урне 2 нису пронађени. Урна је била јајастог облика, укопана у саму здравицу, без икаквог постоља или подупирача. Недостатак фрагмената рамена, врата и обода суда отежало је реконструкцију доста ретког облика јајастих судова (табл. III, сл. 1). Рађена је од пречишћене земље са доста песка, дебелих зидова. На унутрашњој страни виде се потези од моделовања неком алатком. Спољна површина је светлосмеђе боје, док је унутрашња сивосмеђа. Неједнако је печена, са мрљама од високе температуре. Поред урне није било никаквих прилога.

Остали налази из слоја земље

Овде је нађен већи број фрагмената праисторијске керамике која би могла бити у вези са појавом урни. Треба нагласити

да концентрација налаза керамике пада у доњи ниво слоја, испод камене конструкције обе хумке (план 2).

Могућна претпоставка да је реч о било каквом насељу отпада, јер сем спорадичних налаза керамике и врло ситних комада испечене земље није нађен ни један елемент који би потврдио постојање насеља. Несумњиво је да су ови фрагменти припадали судовима који су употребљавани при обреду сахрањивања, као и фрагменти доспели у слој око урни, односно да су разбацвани по целој површини хумке.

Карактеристични елементи нађеног материјала указују да су судови имали следеће облике:

Већи судови су са вишим или нижим цилиндричним вратом, који је равно засечен или благо заобљен, повијен на спољну или унутрашњу страну. У већем броју случајева ивица обода је профилирана, док је понегде украшена зарезима нокта или отиском јагодице прста (табл. III, сл. 2, 3, 4; табл. IV, сл. 1—15).

Други облик би биле биконичне зделе са нижим горњим конусом, повијеним унутра. Горњи конус је био украшен преломљеним површинама са израженим хоризонталним ребрима по целом обиму зделе (табл. V, сл. 3, 4, 7); затим косим широким тордираним канелурама (табл. V, сл. 1, 2, 5), па ширим косим или вертикалним канелурама (табл. V, сл. 6, 8). Овој врсти припадају фрагменти плићих тањира са задебљалим равно засеченим ободом (табл. V, сл. 9—16).

Судови су имали равна дна (табл. III, сл. 5; табл. VII, сл. 7).

Разнородност облика запажена је и на нађеним дршкама. Оне се јављају у више варијанти, то су: широке тракасте, масивне, постављене на рамену или спајају обод са раменом, док су у корену, у појединим случајевима, украшене ситним зарезима распоређеним у хоризонталну траку (табл. VI, сл. 1, 2, 3). Јављају се такође дршке облика јадца са пластичним дугмастим украсима на најистакнутијем делу (табл. VI, сл. 5), као и оне са крилцима (табл. VI, сл. 4, 6, 7, 8). Ова врста је украшавана широким или ужим канелурама, као и плитко урезаним линијама које чине косе или вертикалне снопове. Ивице једне дршке овога типа украшене су ситним зарезима нокта. Од пластичних дршки има масивних језичастих и рожастих, а брадавичасти украси јављају се на рамену суда (табл. VI, сл. 9—11).

Украшавање керамичког материјала може се сврстати у две групе: У прву бројнију групу дошле би канелуре на ободима здела, рамену суда или на дршкама, по-

стављене вертикално, хоризонтално или косо у сноповима (табл. V, сл. 1, 2, 5, 6; табл. III, сл. 2; табл. VI, сл. 6, 7, 8; табл. VII, сл. 1—3). Друга врста орнаменталне технике је урезивање. Тако су неком алатком или ноктом украшаване ивице обода и рубови дршки (табл. VI, сл. 3, 8; табл. V, сл. 8; табл. IV, сл. 2; табл. VII, сл. 4). Урезивање орнаменталног мотива, неком алатком, посвећивана је већа пажња. Нешто компликованији мотив се налази на дну и делу трбуха једног мањег суда (табл. VII, сл. 5), а састоји се од траке која ограничава периферију дна, изведене са две кружне линије испуњене косим зарезима. Средиште дна обележено је са два квадрата постављена један у други. Од ивице дна, темена радијално распоређених троуглова, попуњавају трбух суда. Ови троуглови су испуњени ситним шрафирањем.

Истом слоју би припадали добро очувана коштана игла са ушицом и један керамички пршљенак за вретено (табл. VI, сл. 2; табл. VII, сл. 8).

Сав керамички материјал, урне и налази из тог слоја рађени су од пречишћене земље са више или мање песка, сумарно глачаних површина. Боја варира од светло смеђе до сивосмеђе, у већем броју случајева виде се мрље од неуједначене температуре приликом печења. Све ово упућује на констатацију да су посуде рађене са мање пажње него оне које су биле намењене за дужу употребу. Несумњиво је да је употреба ових судова била краткотрајна, и то само за време док траје обред сахрањивања, или за конструкцију гроба у случају урни и њихових прилога.

Мада непотпуни, сви ови налази ипак пружају елементе за приближно одређивање времена коришћења хумке I. С обзиром, на то да је ово гробна хумка, и њено датирање зависи од више чинилаца. Утврђено је да је сам обред сахрањивања исти у дужем временском периоду, па самим тим и сви предмети везани за овај обичај носе у себи доста разноразних елемената, што се уочава на керамичким налазима. Облик поклопаца урне I, биконична здела са кратким горњим конусом повијеним унутра и ободом украшеним канелурама, врло је честа појава на енеолитским налазиштима и траје кроз цео период појаве метала⁴ (табл. I, сл. 3). Луковичасти суд са једном дршком и они са косо засеченим вратом су раније уочени на локалитетима градинског типа у баденском слоју (табл. II, сл. 1, 3, 4). У исто

⁴ М. Grbić, Pločnik, Äneolithische Ansiedlung, Beograd 1925.

време је одређена појава украшавања горњег конуса биконичних здела преломљеним површинама⁵ (табл. V, сл. 3, 4, 7). Горња временска граница би била појава дршки са крилцима и дугмастим завршецима, која је у последњим анализама одређена у време последње фазе средњег бронзаног доба⁶ (табл. VI, сл. 5, 6, 7, 8). Дакле, добијени временски распон се креће од завршне фазе енеолита до краја средњег бронзаног доба.

Облик јајасте урне је усамљен и само место налаза, испод прстенасте камене конструкције хумке II, одређује време њеног укопавања, које је морало да се догоди од краја средњег бронзаног доба до краја VI и почетка V века с. е, у које је време подигнута хумка II.⁷

Анализирајући нађени керамички материјал, елементе који указују на обред сахрањивања и конструкцију хумке, долази се до следећих закључака:

1. Сав керамички материјал, сем урне II, тесно је везан за сродне налазе са градинских локалитета у западној Србији и Босни,⁸ и то из старијих слојева.
2. Обред сахрањивања одговара већ познатим чињеницама из хумки у Белотићу-Белој Цркви, Кривој Реци, Ражани, Јанчићима, Гучи, и другим местима.⁹
3. Конструкција хумке је уобичајена за ово време, а састоји се од земљане купе која је у свом највећем пречнику ојачана каменним венцем од једног реда великог речног камена, са мањом каменом оградом око простора за спаљивање где је постављена урна.
4. Несумњиво је да се најстарија хумка са платоа Петрове цркве прикључује низу некропола са тумулима тако карактеристичним за западну Србију и Босну, те ука-

⁵ А. Јуришић, Заштитна ископавања у Радоњи, Старица XI, Београд 1961, стр. 110.

⁶ Dr. B. Čolić, Uvod u stratigrafiju i hronologiju praiistorijskih gradina u Bosni, GZM XX. Sarajevo 1965. strana 27—145, tabl. XXIII, sl. 3. XXI, sl. 4, XX, sl. 7.

⁷ D. Mano-Zisi — Lj. Popović, Iliri i Grci. Katalog Narodnog muzeja u Beogradu, 1959.

⁸ Dr. B. Čović, navedeno delo; A. Јуришић.

Расна — Шенгољска градина, предато за штампу у истом броју Саопштења.

⁹ др М. Гарашанин — др Др. Гарашанин. Ископавање тумула у Белотићу и Белој Цркви, (Западна Србија), Зборник радова Народног музеја у Београду, МСМЛVIII; од истих писаца,

Ископавање тумула у комплексу Белотић-Бела Црква 1959. и 1960. године. Зборник радова Народног музеја у Београду, МСМЛXII; за остале

наводе: аутор чланка је учествовао у ископавањима групе хумки у Кривој Реци на Златибору, Ражани, Гучи и Јанчићима.

зује на чињеницу да је и подручје Санцака у том раном периоду чинило део великог илирског подручја.

Хумка II

Преко хумке I пречника од око 45 м. дограђена је конструкција хумке II. У централном делу подигнута је купаста конструкција од великог речног камења. Затечени облик старије хумке олакшао је посао градитељима, те је ређање камена пратило већ постојећу криву линију. Да је нова камена конструкција дошла преко ранијег облика доказује и појава утврђена у preseку (план 2), а састоји се у податку о очуваној висини купе која износи 3 м, као и да је у целом профилу било смеђе земље, која одговара раније описаном слоју. У слоју земље међу камењем купе није било никаквих налаза керамике. На 10 м од доњег пречника купе израђен је камени прстен, чија је очувана ширина од 5—6 м, од већих шкриљастих плоча. Прстен је грађен тако што су плоче у свом најнижем, нивоу ређане на две воде, а тако постигнут пад је праћен са неколико реда плоча одозго. У току градње обрађена је пажња на пад терена, на северној страни платоа, где је прстен ширен и испуштањем плоча постигнута стабилност целе конструкције. Понављајући чињеницу да су и овде преко највећег дела хумке II укопавани темељи црквене грађевине и осталих грађевина манастирског комплекса, као и великог броја средњовековних гробова, висина каменог прстена је неизвесна, а његова очувана дебљина износи 0,40—0,60 м. Плоче са прстена су коришћене приликом каснијег сахрањивања за оградивање гробних јама или као подлога гробова.

Овако монументална гробна хумка са пречником који прелази 55 м несумњиво је била подигнута за сахрањивање врло истакнуте личности. Посебно ову констатацију потврђује и изванредно богат налаз прилога уз гроб. Изузетна брига у градњи се изражава у обради простора у коме је смештен гробни прилог.

Слободна површина између централне камене конструкције и прстена од шкриљастих плоча на северозападном делу хумке искоришћен је као површина на коме је спаљен умрли, а уз спалиште, само на 1,50 м удаљености, остављен је изванредно богат прилог, данас познат као „Налаз из Новог Пазара“.¹⁰

¹⁰ Ј. Нешковић, Петрова црква код Новог Пазара, Конзерваторски радови на архитектури, Саопштења IV, Београд, 1961, стр. 137—149;

Простор за прилог гробу је прокопан кроз слој смеђе земље и још 0,70 м у здравицу (план 3), оријентисан С—Ј, правоуглог облика, дужине 3,50 м, ширине 1,70 м. Дно јаме је било ојачано крупним речним шљунком, доста уједначене величине. На овако припремљену подлогу постављен је дрвени сандук, дужине око 3 м, у коме су се налазели накит, делови оклопа и појаси од злата, ћилибарске и стаклене перле, сребрни накит и делови одела од финог текстила. Сандук у коме је лежао део прилога био је од грубо обрађених храстових дасака. Четири даске дебљине 4 см биле су спојене гвозденим чавлима и чиниле су под сандука. Зидови су били од тањих дасака дебљине 2,5 см, на угловима учвршћени масивним оковима од гвожђа (план 4). На северној страни изнад сандука остављен је други део прилога који се састојао од црно-фигуралних сликаних ваза и делова бронзаних судова. Овај део налаза био је обезбеђен шкриљастим плочама са бочних страна, док је већом плочом био покривен (план 5). Сав слободан простор после смештања прилога попуњен је крупним шљунком, чија дебљина износи 0,50 м. Преко овога слоја долази слој крупног речног камења дебљине 0,40 м, те је тако насута цела шупљина. Затим је као завршни дошао слој стерилне земље, вероватно она земља која је ископана у здравици. Тако је цео описани простор изнивелисан. Чињеница је да су темељи северног зида нартекса правца И—З поштедели огроман прилог. Ово због тога што је дубина темеља износила само 0,75 м од пода цркве, а горњи ниво слоја стерилне земље јавља се од 0,90 до 1,10 м рачунајући на исту нивелету. Према томе само је на овом простору установљен не поремећен слој, што иначе није случај на целом локалитету. Нешто плићи темељи нартекса су у суштини сачували гробни прилог и тако захваљујући случајности овај, изванредно богат и научно интересантан налаз остао је у свом првобитном стању.

На жалост за место гроба, односно ломаче, не може се рећи да је остало исто тако нетакнуто. На источној страни, око 1,50 м од грубног прилога установљена је граница веће неправилне кружне површине, чија је ширина могла да буде 12—15 м. За овај простор, према установљеном може се само претпоставити да је простор ломаче и гроба. Ова несигурно констатована површина лежи испод архитектонски и статички најкомпликованијег дела цркве. То јест на овом северозападном делу грађевине налазе се темељи зидова, стубаца и пиластара, који носе луке, део централног свода, од-

носно куполу цркве. Због такве ситуације свако детаљно испитивање било је онемогућено. У прилог претпоставци да је на овом месту површина ломаче и гроба може да потврди констатована појава слоја врло тамне растресите земље са великом количном угљенисаног дрвета и пепела, дебљине 0,70 м (план 6). Овако нејасна ситуација се једино може решити на основу аналогне појаве у Атеници.¹¹

Упоређујући све утврђене чињенице у Петровој цркви са изванредно јасно установљеним хронолошко-стратиграфским и конструктивним елементима у Атеници, долази се до следећих закључака:

1. Географски положај упоређених хумки је идентичан. То је котлина Западне Мораве са залеђем планине Јелице, а са друге стране котлина реке Рашке са залеђем планине Голије. У оба случаја хумке су на доминантном положају сасвим усамљене, јер нигде у широј околини није установљено постојање других хумки.

2. Утврђене димензије хумке II у Петровој цркви око 55 м падају у средњу вредност Атеничких хумки.

3. Централна конструкција је у оба случаја купаста, с том разликом што је у Атеници поуздано установљено да је зарубљена купа, док је овде горњи ниво оштећен подом цркве.

4. Периферни камени прстени су исти по својој намени а нешто одступају у ширини, што је зависило од нагиба терена и материјала од кога су направљени.

5. Појава издвајања спалишта од централног купастог дела је идентичан у оба случаја.

6. Даља поређења су исто тако успешна, посебно у питању прилога гроба. Економски положај сахрањеног у Петровој цркви је изразито јачи, што се да закључити по већој количини златних предмета, ћилибарских перли и импортоване грчке керамике. али облици предмета домаће производње понављају се на оба локалитета.

7. Једина видна разлика је у локацији гробног прилога. Док је у Петровој цркви гробни прилог посебно смештен, у Атеници он је разбацан заједно са пепелом и костима спаљеног по купастој површини.

Питање датирања хумке II је раније поуздано извршено у крај VI и почетак V века с. е.¹²

Ђ. Mano-Zisi — Lj. Popović, Ipiri i Grci, Katalog Narodnog muzeja u Beogradu, 1959.

¹¹ М. Ђукњић — Б. Јовановић, Илirsка кнежевска некропола у Атеници, Чачак 1966.

Резимирајући појаву монументално грађене хумке II у Петровој цркви и чињеницу да је ова хумка била несумњиво подигнута особи друштвено јако истакнутог положаја — то потврђује и сам прилог гробу — долази се до закључка да је овај део Санцака морао припадати одређеној илирској групацији, истоветној са оном на подручју котлине Западне Мораве. Јасно изражена констатација да је у Атеници у хумци I сахрањена

кнегиња, а у хумци II кнез, наводи на размишљање да је у Петровој цркви била сахрањена жена, старешина одређене племенске групације. Ово би потврђивала сличност издвајања места спаљивања од сахрањивања и податак да међу врло бројним предметима гробног прилога није било ни једног комада оружја.

Несумњиво би даља анализа ове врсте налаза могла пружити детаљније податке о подели племенских јединица великог илирског народа.

¹² D. Mano-Zici — Lj. Popović, Katalog; D. Mano-Zisi, Nakit i ćilibar u nalazu iz Petrove crkve kod Novog Pazara, Glasnik SANU, XII, sv. 1/1961).

A. Јуришић

COUCHE PRÉHISTORIQUE DE L'ÉGLISE ST PIERRE PRÈS DE NOVI PAZAR

En 1957, lors des travaux d'archéologie et de conservation, on fit des découvertes riches en objets d'or, d'argent d'ambre, de céramique et de bronze, qui étaient déposés dans le tombeau de quelque prince illyrien. A ces trouvailles est attribuée la date de la fin du VIe siècle et du début du Ve av. J-C. Elles ont soulevé plusieurs problèmes d'importance, dont les solutions dépendent des fouilles archéologiques effectuées en 1957, 1958, 1960, 1961 et 1962.

Les résultats de ces fouilles ont montré que, sur l'étendue du plateau où est située l'église St Pierre, à l'âge de bronze primitif avait été élevé un tumul fait de terre amassée et encerclé de pierres en une rangée de gros cailloux de rivière.

Le mode de funérailles consistait à faire brûler le corps sur un bûcher préparé d'avance et à déposer à ce même endroit une urne contenant les cendres recueillies. On a identifié les deux urnes 1 et 3, tandis que l'urne 2 reposait sous la construction de pierre, du tumul II ce qui prouve qu'elle est moins ancienne que le tumul I.

A la fin du VIe siècle et au début du Ve, sur le tumul I déjà existant a été bâti, à sa base, un cercle en pierre, fait de plaques d'ardoise, dont la largeur varie de 5 à 6 m. et la hauteur de 0,40 à 0,60 m. Au-dessus des fondations du tumul I a été élevée une construction conique de gros cailloux de rivière de 3 m de haut environ, et le tout, était recouvert de terre. Plus tard, au-dessus même du tumul II une église fut édifée: c'est celle de St Pierre. Dans l'espace entre la construc-

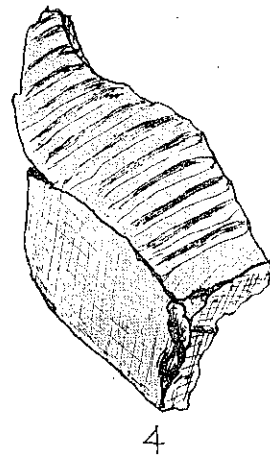
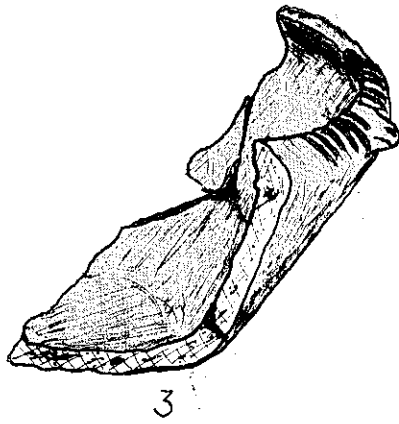
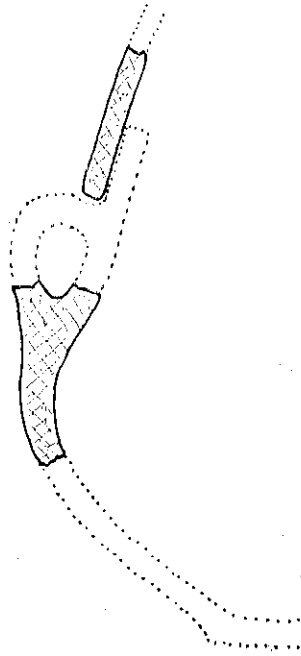
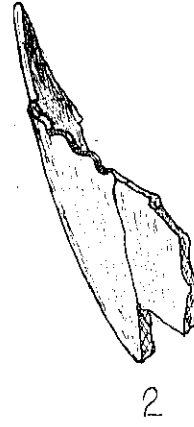
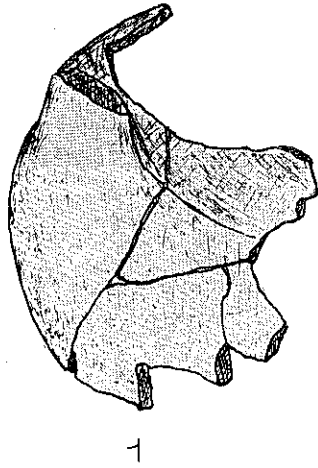
tion centrale, en pierre et la ceinture de cailloux, du côté nord-ouest du tumul dans la couche de terre vierge, avait été creusé un trou pour placer les objets funéraires apportés. Le bûcher se trouvait à 1,80 m à l'est de ces objets; mais les vérifications détaillées de l'emplacement de la crémation n'ont pas été effectuées pour des raisons d'architecture et de statique: au-dessus de l'étendue mentionnée se trouvent les fondations des murs, des colonnes et des piliers qui supportaient les voûtes, les arcs et les coupoles de la construction de l'église. Le trou lui-même creusé pour déposer les objets funéraires avait été particulièrement préparé pour y installer une bière en bois dans laquelle étaient rangés les bijoux, l'armure et les pièces de vêtements ornés de petites perles de bronze. Les bijoux et l'armure sont en or et en argent, tandis que les perles des colliers sont des grains d'ambre et de verre.

Le couvercle de la bière, sur le côté nord, portait des figurines noires de vases grecs et des pièces de vaisselle de bronze. Cette vaisselle était protégée par des plaques de pierre sur les côtés et par-dessus.

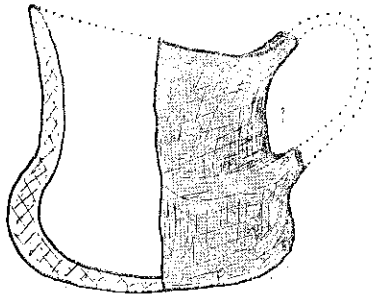
Ces tumuls d'après ce qui a été découvert, indiquent leurs liens directs avec ceux des régions illyriennes de la Serbie occidentale et de la Bosnie. Le tumul II en particulier est directement apparenté aux tumuls des princes d'Atenica par sa construction, les objets funéraires et l'âge qu'on lui attribue.

Aleksandra Jurišić

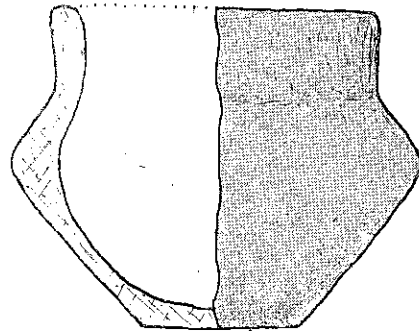
I

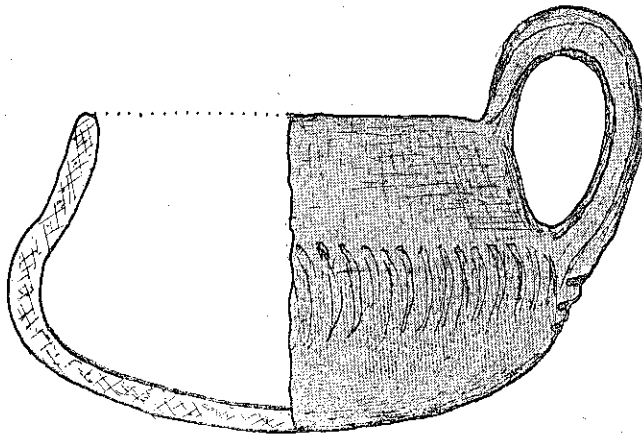
II

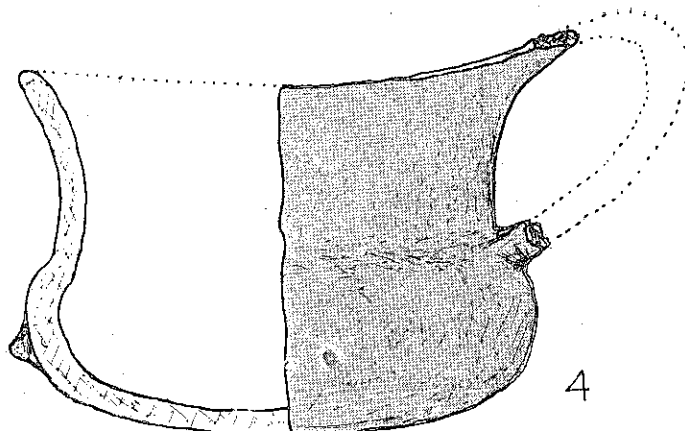
1

2

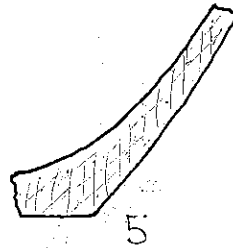
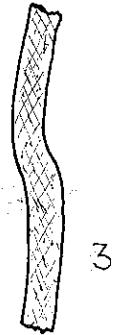
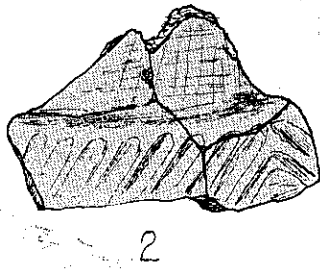
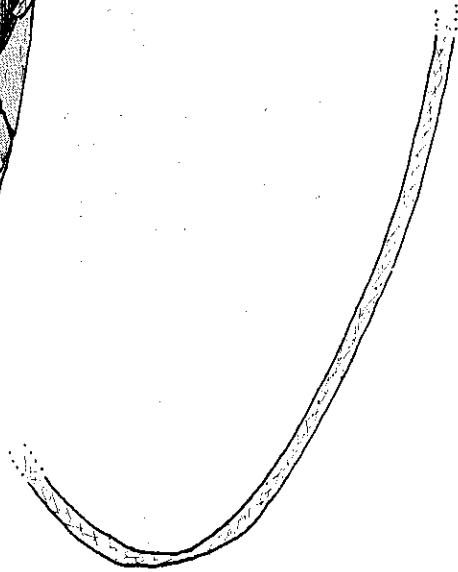
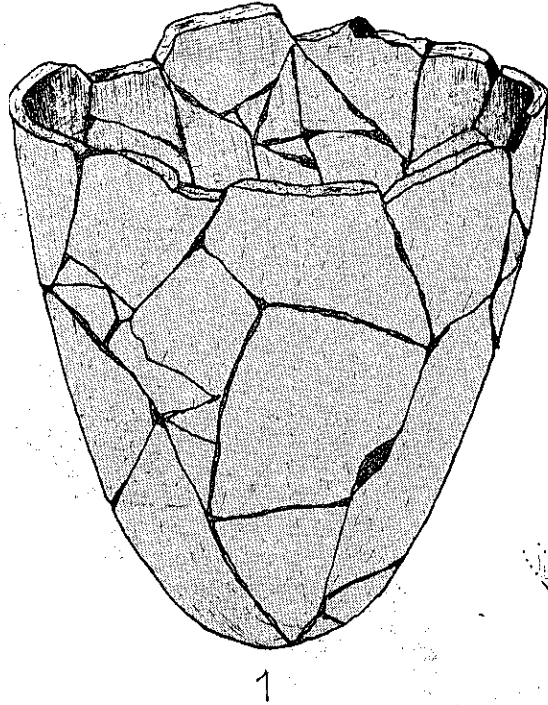

3

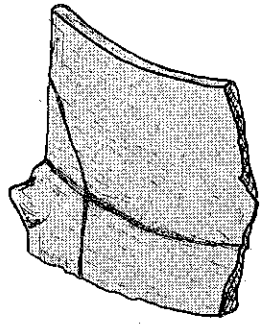

4

III

IV

1

2

3

4

5

6

7

8

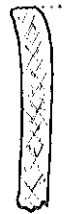
9

10

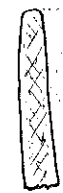
11

12

13

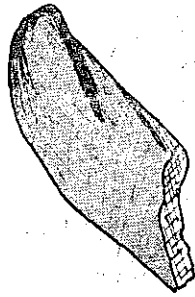

14

15

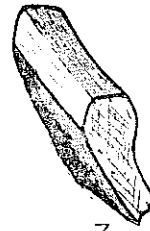
V

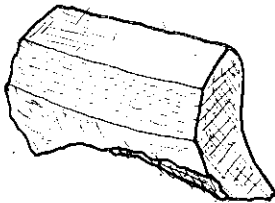
1

2

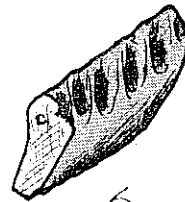
3

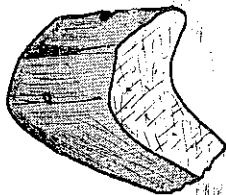
4

5

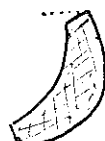
6

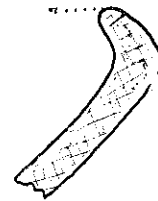
7

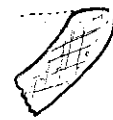
8

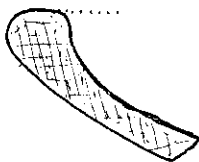
9

10

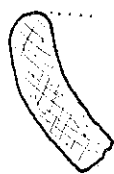
11

12

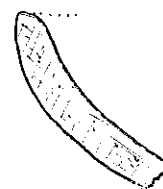
13

14

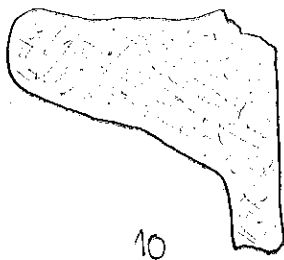
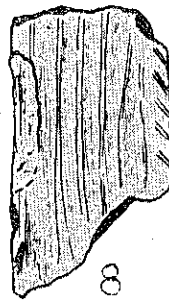
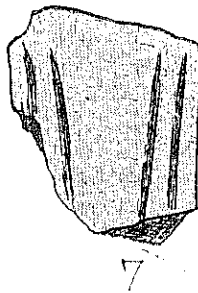
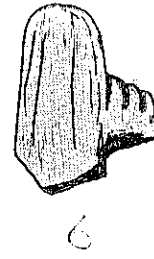
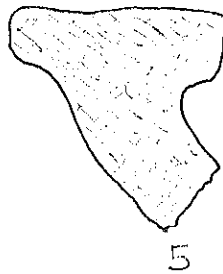
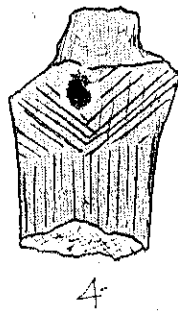
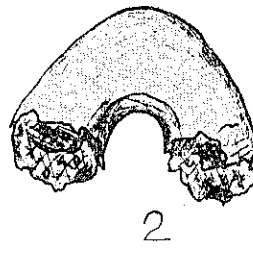
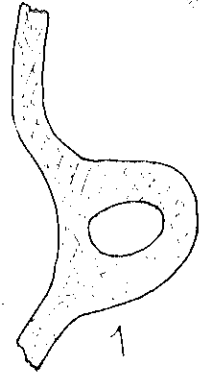

15

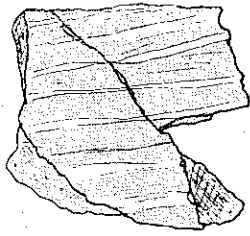

16

VI

VII

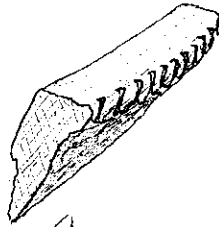
1

2

3

4

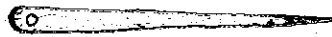
5

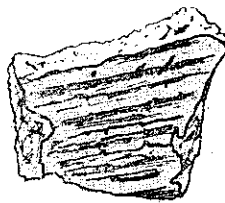
6

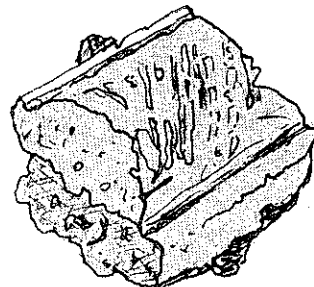
7

8

9

10